

ΘΕΜΑΤΑ
ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ
ΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ
& ΠΑΙΔΙΩΝ
ΕΦΗΒΩΝ

επιμελητές έκδοσης

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ-AZIZI

ΗΛΙΑΣ Γ. ΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ

Ελληνικά
βιβλία

Εξώφυλλο: Μαρίνα Μπίτσικα

Copyright © 2000 «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» - Αναστασία Καλαντζή-Αζίζι & Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»

Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 3302415, 3891800 - Fax: 3836658

Βιβλιοπωλεία

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 3302033, 3806661, 3301792 - Fax: 3817001
- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα.
Τηλ.: 3822169, 3817826 - Fax: 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου,
Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα. Τηλ.: 3211246

Θεσσαλονίκη

- Κ. Μελενίκου 30, 546 35 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: (031) 245222, 245950 - Fax: (031) 245222
- Μοναστηρίου 183, 546 27 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: (031) 500035, 500039 - Fax: (031) 500034

Πάτρα

- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: (061) 620384 - Fax: (061) 272072

ISBN 960-393-435-6

Ο ΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗ ΜΕΤΕΦΗΒΕΙΑ

*Άννα Χριστοπούλου,
Βασυική Παππά & Βασίλης Γ. Παυλόπουλος*

Οι περισσότερες έρευνες για το διαζύγιο μέχρι σήμερα έχουν ασχοληθεί με παιδιά, λιγότερο με εφήβους και ακόμα λιγότερο με ενήλικες. Τα τελευταία χρόνια έχει εκδηλωθεί σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον για τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις του διαζυγίου, δηλαδή για τις επιπτώσεις του κατά την ενήλικη ζωή (Lopez, 1991). Οι περισσότερες έρευνες έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη της αυτοεκτίμησης (Long, 1986), του ψυχολογικού αποχωρισμού (Lopez, Campbell, & Watkins, 1989), της ψυχολογικής προσαρμογής (Enos, & Handal, 1987), της αντίληψης για τους γονείς και την πυρηνική οικογένεια (Parish, & Osterberg, 1985) κ.ά. Αρκετές μελέτες έχουν επίσης ασχοληθεί με τις στάσεις των νεαρών ενηλίκων προς τις συναισθηματικές σχέσεις, το γάμο και το διαζύγιο (Black, & Sprenkle, 1991).

Τα ευρήματα από τις έρευνες αυτές προέρχονται κυρίως από τις ΗΠΑ και από τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Δεν είναι σαφές κατά πόσον τα ευρήματα αυτά ισχύουν για άλλους πληθυσμούς, όπου το φαινόμενο του διαζυγίου είναι λιγότερο σύνηθες, με διαφορετικές κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις. Στη χώρα μας είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο η βιβλιογραφία όσο και η ερευνητική δραστηριότητα σχετικά με το διαζύγιο είναι ανεπαρκείς, έχοντας ωστόσο σημειώσει σημαντική πρόοδο τα τελευταία χρόνια.

Στον Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, στα πλαίσια μιας προσπάθειας για την αναπλήρωση της έλλειψης αυτής, έχουμε ξεκινήσει μία σειρά μελετών για τη σχέση του διαζυγίου με διάφορους παράγοντες κατά την ύστερη εφηβεία. Ειδικότερα, διερευνούμε την αυτοεκτίμηση, την ψυχική υγεία, τις στάσεις προς τον κάθε γονέα και την αρχική πυρηνική οικογένεια, την εμπιστοσύνη προς τους άλλους, την ψυχολογική ανεξαρτησία και τις στάσεις προς το γάμο και την οικογένεια.

Στο άρθρο αυτό θα παρουσιαστούν προκαταρκτικά ευρήματα από τρεις έρευνες. Η πρώτη αφορά στις στάσεις νέων ενηλίκων (φοιτητών) προς το διαζύγιο, η δεύτερη τις στάσεις φοιτητών προς τη μητέρα και τον πατέρα ξεχωριστά, ενώ η τρίτη εξετάζει το επίπεδο ανεξαρτησίας τους από τους γονείς τους.

Μέθοδος

Δείγμα

Και στις τρεις έρευνες, τα δείγματα των φοιτητών από έγγαμες και από διαζευγμένες οικογένειες εξισώθηκαν κατά ζεύγη (Παρασκευόπουλος, 1993). Σύμφωνα με τη διαδικασία αυτή, για κάθε άτομο με διαζευγμένους γονείς επιλέχθηκε και συμμετείχε στην έρευνα κάποιο άλλο άτομο του οποίου οι γονείς ήταν παντρεμένοι, το οποίο ήταν όμοιο ως προς τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: φύλο, αριθμός αδελφών, επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα, επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας, επάγγελμα πατέρα και επάγγελμα μητέρας.

Στην πρώτη έρευνα συμμετείχαν 130 φοιτητές από τους οποίους 65 (50%) προέρχονταν από οικογένειες διαζευγμένων γονέων και 65 (50%) από οικογένειες έγγαμων γονέων. Από το σύνολο των φοιτητών, 46 (35,4%) ήταν άνδρες και 84 (64,6%) ήταν γυναίκες.

Στη δεύτερη έρευνα συμμετείχαν 74 φοιτητές από τους οποίους 37 (50,0%) προέρχονταν από οικογένειες με χωρισμένους γονείς και 37 (50,0%) από οικογένειες με παντρεμένους γονείς. Ως προς το φύλο, 27 (36,5%) φοιτητές ήταν άνδρες και 47 (64,5%) γυναίκες.

Στην τρίτη έρευνα συμμετείχαν 70 φοιτητές, 35 (50,0%) από οικογένειες διαζευγμένων γονέων και 35 (50,0%) από οικογένειες έγγαμων γονέων. Από αυτούς 20 (28,6%) ήταν άνδρες και 50 (71,4%) ήταν γυναίκες.

Όλοι οι φοιτητές προέρχονταν από διάφορες σχολές του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και από ιδιωτικές σχολές.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Στην πρώτη έρευνα χορηγήθηκε η Κλίμακα Διαζυγίου του Hardy (Hardy Divorce Scale. Hardy, 1957), η οποία είναι ίσως το ευρύτερα διαδεδομένο ψυχομετρικό μέσο όσον αφορά στην έρευνα για τις στάσεις προς το διαζύγιο (Ganong, & Coleman, 1987). Η κλίμακα αποτελείται από 12 προτάσεις τύπου Likert, που συνιστούν έξι ζευγάρια δηλώσεων τα οποία εκφράζουν μία στάση

με θετικό και με αρνητικό τρόπο. Οι συμμετέχοντες δηλώνουν το βαθμό στον οποίο συμφωνούν ή διαφωνούν με τις προτάσεις αυτές.

Στη δεύτερη έρευνα χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο του Parish (Personal Attribute Inventory. Parish, Bryant, & Shirazi, 1976) που αξιολογεί τη στάση προς τη μητέρα και τον πατέρα ξεχωριστά. Η κλίμακα περιλαμβάνει 50 θετικά και 50 αρνητικά επίθετα, από τα οποία οι συμμετέχοντες καλούνται να επιλέξουν 30 ως τα περισσότερο αντιπροσωπευτικά της στάσης τους προς τον κάθε γονέα. Η βαθμολογία εξάγεται από τον αριθμό των αρνητικών επιθέτων που αναφέρει το άτομο που συμμετέχει στην έρευνα.

Στους συμμετέχοντες στην τρίτη έρευνα χορηγήθηκε το Ερωτηματολόγιο Ψυχολογικού Αποχωρισμού (Psychological Separation Inventory. Hoffman, 1984). Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς αποτελούμενο από 138 ερωτήσεις, οι οποίες κατηγοριοποιούνται σε 4 υποκλίμακες που αξιολογούν αντίστοιχες διαστάσεις ψυχολογικού αποχωρισμού: (α) *λειτουργική ανεξαρτησία*, η οποία αξιολογεί την ικανότητα του ατόμου να χειρίζεται και να κατευθύνει πρακτικά και προσωπικά θέματα χωρίς τη βοήθεια του γονέα, (β) *ανεξαρτησία στάσεων*, που αξιολογεί το βαθμό στον οποίο το άτομο αναφέρει τις στάσεις, αξίες και πεποιθήσεις του που είναι διαφορετικές από εκείνες των γονέων του, (γ) *συναισθηματική ανεξαρτησία*, η οποία αξιολογεί κατά πόσο το άτομο αναφέρει ότι νιώθει ελεύθερο από την ανάγκη για γονεϊκή επιδοκιμασία, εγγύτητα και υποστήριξη, και (δ) *ανεξαρτησία από συγκρούσεις*, που αξιολογεί το επίπεδο στο οποίο το άτομο αναφέρει ότι είναι ελεύθερο από υπερβολική ενοχή, έλλειψη εμπιστοσύνης, αποδοκιμασία και θυμό σε σχέση με τους γονείς. Οι μισές ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αφορούν στη σχέση του ατόμου με τη μητέρα και οι άλλες μισές στη σχέση του με τον πατέρα, απαρτίζοντας 8 υποκλίμακες ψυχολογικού αποχωρισμού. Υψηλότερη βαθμολογία στις υποκλίμακες του ερωτηματολογίου αυτού δηλώνει μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας από τον πατέρα και τη μητέρα.

Αποτελέσματα

Όπως έδειξε η ανάλυση διακύμανσης, η διαφορά των μέσων όρων των στάσεων προς το διαζύγιο ως προς την οικογενειακή κατάσταση των γονέων είναι στατιστικώς σημαντική: $F(1, 126)=6,65, p<0,01$. Ειδικότερα, οι φοιτητές από χωρισμένες οικογένειες ($M.O.=3,53$) εμφανίζονται να έχουν πιο θετική στάση προς το διαζύγιο από ό,τι οι φοιτητές που προέρχονται από οικογένειες με παντρεμένους γονείς ($MO=3,21$).

Πίνακας 1
Ανάλυση διακύμανσης και μέσοι όροι της κλίμακας των στάσεων
προς τον πατέρα και τη μητέρα
ως προς την οικογενειακή κατάσταση των γονέων

Στάσεις προς τους γονείς	Οικογενειακή κατάσταση		F-τιμή (d.f. = 1, 69)	p
	Έγγαμοι M.O.	Διαζευγμένοι M.O.		
Προς τη μητέρα	5,46	7,11	1,57	Σ.Α.
Προς τον πατέρα	7,27	11,86	7,54	<0,01

Ο πίνακας 1 παρουσιάζει την ανάλυση διακύμανσης και τους μέσους όρους της κλίμακας των στάσεων προς τον πατέρα και τη μητέρα ως προς την οικογενειακή κατάσταση των γονέων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης διακύμανσης, υπάρχει στατιστικώς σημαντική διαφορά των μέσων όρων μεταξύ φοιτητών που προέρχονται από διαζευγμένες και από έγγαμες οικογένειες όσον αφορά στη στάση προς τον πατέρα: $F(1, 69) = 7,54, p < 0,01$. Ειδικό-

Πίνακας 2
Ανάλυση διακύμανσης και μέσοι όροι των διαστάσεων
του ερωτηματολογίου ψυχολογικού αποχωρισμού
ως προς την οικογενειακή κατάσταση των γονέων

Διαστάσεις ψυχολογικού αποχωρισμού	Οικογενειακή κατάσταση		F-τιμή (d.f. = 1, 65)	p
	Έγγαμοι M.O.	Διαζευγμένοι M.O.		
<i>Από τη μητέρα</i>				
Λειτουργική	31,25	34,57	1,09	Σ.Α.
Συγκρούσεις	67,12	57,87	5,23	<0,05
Συναισθηματική	40,88	42,72	0,31	Σ.Α.
Στάσεων	28,01	28,57	0,03	Σ.Α.
<i>Από τον πατέρα</i>				
Λειτουργική	32,66	32,74	0,00	Σ.Α.
Συγκρούσεις	67,08	55,38	6,41	<0,05
Συναισθηματική	42,53	42,74	0,00	Σ.Α.
Στάσεων	27,94	27,75	0,00	Σ.Α.

τερα, οι φοιτητές με διαζευγμένους γονείς εμφανίζουν πιο αρνητική στάση προς τον πατέρα από ό,τι οι φοιτητές με έγγαμους γονείς. Αντίθετα, δεν παρατηρείται στατιστικώς σημαντική διαφορά όσον αφορά στη στάση προς τη μητέρα των φοιτητών που προέρχονται από έγγαμες και διαζευγμένες οικογένειες.

Ο πίνακας 2 παρουσιάζει την ανάλυση διακύμανσης και τους μέσους όρους των διαστάσεων του ερωτηματολογίου ψυχολογικού αποχωρισμού ως προς την οικογενειακή κατάσταση των γονέων. Με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης εντοπίστηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές μόνον όσον αφορά στη διάσταση «ανεξαρτησία από συγκρούσεις», τόσο από τη μητέρα: $F(1, 65)=5,23, p<0,05$, όσο και από τον πατέρα: $F(1, 65)=6,41, p<0,05$. Όπως φαίνεται και στον πίνακα 2, οι φοιτητές έγγαμων γονέων σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία στη διάσταση αυτή, δηλαδή εμφανίζουν μεγαλύτερη ανεξαρτησία από συγκρούσεις από τη μητέρα και από τον πατέρα, από ό,τι οι φοιτητές διαζευγμένων γονέων.

Συζήτηση

Όσον αφορά στις στάσεις των φοιτητών από χωρισμένους και εκείνων από έγγαμους γονείς, παρατηρούμε ότι, όπως ήταν αναμενόμενο, οι φοιτητές από χωρισμένες οικογένειες εμφανίζουν πιο θετική στάση προς το διαζύγιο (Stevenson, & Black, 1985). Οι νεαροί ενήλικοι που είχαν βιώσει το χωρισμό των γονέων τους παρουσιάζουν περισσότερες δυσκολίες στην οικογενειακή ζωή (μη ικανοποιητική ποιότητα συζυγικής σχέσης, διαζύγιο) σε σύγκριση με εκείνους των οποίων οι γονείς είναι παντρεμένοι.

Σχετικά με τις στάσεις των φοιτητών προς τη μητέρα και τον πατέρα, σημειώνεται διαφορά μεταξύ φοιτητών με διαζευγμένους γονείς και φοιτητών με έγγαμους γονείς μόνον στη στάση προς τον πατέρα. Δηλαδή, οι φοιτητές με διαζευγμένους γονείς αξιολογούν πιο αρνητικά τον πατέρα τους από ό,τι οι φοιτητές με έγγαμους γονείς. Το εύρημα αυτό συμφωνεί εν μέρει με τα ευρήματα άλλων ερευνών, στις οποίες οι φοιτητές διαζευγμένων γονέων αξιολογούν λιγότερο ευνοϊκά από ό,τι οι φοιτητές έγγαμων γονέων όχι μόνο τον πατέρα, αλλά και τη μητέρα τους (Parish, & Osterberg, 1985. Parish, & Wigle, 1985).

Όσον αφορά στον ψυχολογικό αποχωρισμό από τους γονείς, τα ευρήματά μας συμφωνούν με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών μόνο στην ανεξαρτησία από συγκρούσεις. Στη διάσταση αυτή έχει, πράγματι, διαπιστωθεί ότι οι έφηβοι έγγαμων οικογενειών παρουσιάζονται ως περισσότερο ανεξάρτητοι από τους

εφήβους διαζευγμένων οικογενειών (Lopez et al., 1989). Επιπλέον, άλλες έρευνες έχουν δείξει ότι οι έφηβοι διαζευγμένων γονέων διακρίνονται από μεγαλύτερη συναισθηματική και λειτουργική ανεξαρτησία από τον πατέρα, σε σύγκριση με τους εφήβους έγγαμων γονέων (Lopez et al., 1989). Η έρευνά μας, όμως, δεν μπόρεσε να επιβεβαιώσει τα παραπάνω συμπεράσματα.

Το γεγονός ότι τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω είναι εν μέρει παρόμοια με εκείνα αντίστοιχων ερευνών στο διεθνή χώρο, υποδεικνύει την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης των παραγόντων που αποτέλεσαν τους σκοπούς των εν λόγω ερευνών. Θα πρέπει για μία ακόμη φορά να υπογραμμίσουμε την ανάγκη διεύρυνσης και εντατικοποίησης των ερευνών όσον αφορά στο διαζύγιο, όχι μόνο στην περιοχή της πρωτεύουσας και σε φοιτητικό πληθυσμό, αλλά και στον ευρύτερο ελληνικό χώρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Black, L. E., & Sprenkle, D. H. (1991). Gender differences in college students' attitudes toward divorce and their willingness to marry. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47-60.
- Enos, D. M., & Handal, P. J. (1987). Relation of sex and age of white adolescents at the time of parental divorce to the youths' perception of family climate and psychological adjustment. *Psychological Reports*, 61, 699-705.
- Ganong, L. H., & Coleman, M. (1987). Psychometric properties of the Hardy Divorce Scale. *Psychological Reports*, 60, 531-536.
- Hardy, K. R. (1957). Determinants of conformity and attitude change. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 54, 289-294.
- Hoffman, J. A. (1984). Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology*, 31, 170-178.
- Long, B. H. (1986). Parental discord vs family structure: Effects of divorce on the self-esteem of daughters. *Journal of Youth and Adolescence*, 15, 19-27.
- Lopez, F. G. (1991). The impact of parental divorce on college students. *New Directions for Student Services*, 54, 19-33.
- Lopez, F. G., Campbell, V. L., & Watkins, C. E. Jr. (1989). The relation of parental divorce to College student development. *Journal of Divorce*, 12(1), 83-98.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας* (Τόμ. 1 & 2). Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη.
- Parish, T. S., & Osterberg, I. (1985). Evaluations of self, parents, and family: Variations caused by family structure and personal stress. *Journal of Psychology*, 119(3), 231-233.
- Parish, T. S., Bryant, W., & Shirazi, A. (1976). The Personal Attribute Inventory. *Perceptual and Motor Skills*, 42, 715-720.

Parish, T. S., & Wigle, S. E. (1985). A longitudinal study of the impact of parental divorce on adolescents' evaluations of self and parents. *Adolescence*, 20, 239-244.

Stevenson, M., & Black, K. (1985). *Parental death and divorce and offsprings' sexual attitudes and commitment*. Unpublished paper, Purdue University.